

INGLIZ TILIDA POLISEMANTIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TABIATI

Normurodov Kamol Ikromovich

*Jizzax davlat pedagogika institute Ingliz tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası
Katta o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8286420>

Annotatsiya – Ushbu maqolada ingliz tilida polisemantik frazeologik birliklar tahlil qilingan. Tahlillar qiyosiy metod yordamida tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar – sintaktika, polisemiya, monosemiya, sinonimiya, omonimiya, paronimiya, antonimiya, birlik, polisemantik qator, polisemantik sturktura, frazeologik birlik, ma'no, frazeologizm, matn, leksika, sath, tekst, ibora, bo'lim, gap, til.

Abstract – This article analyzes polysemantic phraseological units in English. The analyzes were studied using the comparative method.

Key words - syntax, polysemy, monosemy, synonymy, homonymy, paronymy, antonymy, unit, polysemantic series, polysemantic structure, phraseological unit, meaning, phraseologism, text, lexicon, level, text, phrase, section, speech, language.

Ma'lumki, polisemantik frazeologik birlikda grammatik tabiatning boshqa bir turi – ma'nolariga ko'ra sintaktik xoslanish ham uchraydi. Masalan, katta gap frazeologik birligi birinchi ma'nosida (“diqqatga sazovor”) gap bo'lagi ya'ni kesim sifatida bo'lib keladi, ikkinchi ma'nosida esa (“qanoatlanishga yetarli”) shart ergash gapga bosh gap sifatida keladi. Frazeologik birlik til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldor birlikdir. Birdan ortiq mustaqil leksema ko'rinishining birikuvidan tashkil topib, obrazli ma'noviy tabaitga ega bo'lgan lisoniy birlik frazeologik birlik deyiladi: tepa sochi tikka bo'ldi, sirkasi suv ko'tarmaydi; to show the white feather, to play the first fiddle. Frazeologik birlik ibora, frazeologizm, turg'un birikma, barqaror birikma, frazeologik birikma atamaları bilan ham yuritiladi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarda polisemiya hodisasini qiyosiy –tipologik tahlil qilish quyidagi o'xshash va farqli jihatlarning aniqlanishiga olib keldi: O'zbek tilida ingliz tilidan farqli ravishda frazeologik birliklarning ikki turi borligi ko'rsatildi: 1) frazeologik butunlik; 2) frazeologik chatishma; Frazeologik butunlik – ma'nosi tarkibidagi so'zlarning ma'nolari asosida izohlanib, umumlashgan ko'chma ifodalaydigan frazeologik birliklar hisoblanadi: belni bog'lamoq, yog' tushsa yalagudek; Frazeologik chatishma – ma'nosi tarkibidagi so'zlarning leksik ma'nolari bilan bog'lanmaydigan, ular asosida izohlanmaydigan frazeologik birliklar hisoblanadi: xamir uchidan patir, oyog'i olti qo'li yetti bo'lib; Ingliz tilida ham frazeologik birliklar ma'no jihatiga ko'ra turlarga ajratilgan, ammo o'zbek tilidan farqli ravishda ingliz tilida frazeologik birliklarning uch turi borligi ko'rsatilgan: 1) frazeologik birlik (phraseological unity); 2) frazeologik chatishma (phraseological fusions); 3) frazeologik qo'shilma (phraseological combinations or collocations); Frazeologik birliklarning bu ma'no turlarini o'zbek tili bilan qiyoslaganda frazeologik birliklar (phraseological unities) va frazeologik chatishmalar (phraseological fusions) o'zbek tilida ham o'z aksini topgan. Lekin frazeologik qo'shilmalar (phraseological combinations or collocations) o'zbek tilida ma'no guruhlari orasiga kiritilmagan bo'lsada, ular ba'zida frazeologik butunliklar mavjud.

Quyidilarning ba'zilarini erkin bog'lanmalarga ham kiritiladi. Masalan, to gain victory, to attain success, to make a report kabilar ingliz tilida frazeologik birliklarning ma'no turlariga ko'ra guruhlariga kiritilsa, ular o'zbek tilida erkin bog'lanmalarga kiritiladi. Frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini o'rganish orqali ularda frazeologik polisemiya, frazeologik sinonimiya, frazeologik antonimiya, frazeologik omonimiya va frazeologik paronimiya kabi hodisalari o'zbek tilida keng tadqiq qilingan. Ingliz tilida esa bu hodisalarning o'rganilishi nisbatan umumiy leksikologiya tarkibida o'rganilib, ular so'zlarga nisbatan kamroq uchraydi. Shuningdek, sinonimiya, antonimiya kabi hodisalarni o'rganishda polisemiya hodisasining katta ahamiyatga ega ekanligi ko'rildi. Sinonimik va antonimik munosabatlar polisemantik frazeologik birliklarda har bir ma'noga nisbatan alohida belgilanadi. Ayni bir ma'nolilik monosemantik frazeologik birliklar o'rtasida belgilanadi. Agar sinonimik yoki antonimik munosabatda polisemantik frazeologik birlik qatnashsa, frazeologik birlikdan emas, balki konkret frazeologik ma'nodan kelib chiqish lozim. Chunki har bir frazeologik ma'no o'zicha sinonimga yoki antonimga ega bo'lishi yoki ega bo'lmasligi mumkin. Masalan, ixlos qo'ymoq monosemantik frazeologik birligi bino qo'ymoq polisemantik frazeologik birligining uchinchi ma'nosiga sinonim yoki to open gate frazeologik birligi to give way polisemantik frazeologik birligining beshinchi ma'nosiga sinonim. Xuddi sinonimik munosabatda bo'lganidek, antonimik munosabatda ham polisemantik frazeologik birliklarda har bir ma'noga nisbatan alohida belgilanadi. Masalan, esidan chiqmoq monosemantik frazeologik birligi xayoliga kelmoq polisemantik frazeologik birligining ikkinchi ma'nosiga antonimik munosabatda bo'ladi. Shuningdek, ingliz tilidagi to be in a high spirits monosemantik frazeologik birligi to be all to pieces polisemantik frazeologik birligining ikkinchi ma'nosiga nisbatan antonimik munosabatda bo'ladi.

Yana bir misol keltirsak, ingliz tilidagi let fly frazeologik birligi uch ma'noli : 1) "jahli chiqmoq", 2) "tosh otmoq", 3) "erk bermoq". Bu frazeologik birlikning ikkinchi va uchinchi ma'nolari birinchi ma'nosidan o'sib chiqqan. Leksemada bosh leksik ma'no, odatda, to'g'ri ma'no bo'ladi. Frazeologik birlikda esa bosh frazeologik ma'no ko'chma ma'no bo'ladi. Chunki frazeologik birlikning bosh ma'nosi ham, hosila ma'no kabi, ustama ko'chma ma'no tarzida gavdalanadi, ma'lum obrazga asoslanadi. Demak, frazeologik birlikning tabiati to'g'ri ma'noni istisno qilib qo'yadi. Polisemantik frazeologik birlikda lug'aviy ma'noni va uning taraqqiyotini semik tahlil metodikasi bilan o'rganish bu hodisalarni ravshanroq tasavvur qilish imkonini beradi.

Bir frazeologik birlikka xos ma'noning taraqqiyoti natijasida frazeologik ma'noning miqdori o'zgaradi. Bir frazeologik ma'no asosida ikkinchi frazeologik ma'noning tug'ilishi ikki xil hodisaga – polisemiya yoki omonimiyaga olib keladi. Ammo ma'no taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan frazeologik omonimlar juda oz. Bu esa o'z isbotini ko'ngil ochmoq, to feel one's oats kabi frazeologik birliklarda o'z isbotini topgan. Ma'lumki, polisemiya har bir tilda o'ziga xos ahamiyatga ega. Shu jumladan, ingliz va o'zbek tillarida ham alohida o'ziga xos xususiyatlarga ega shu bilan birga, ularning farqli jihatlari ham bor.

O'zbek tilida polisemiya ingliz tilidan farqli ravishda ikki turga bo'linadi: 1) Grammatik polisemiya; 2) Lug'aviy polisemiya; Lug'aviy polisemiya – lug'aviy birliklardagi ko'p ma'nolilik hodisasi, ya'ni mustaqil so'zlardagi ko'p ma'nolilik hodisasi. Masalan, joy, qo'l so'zlaridagi polisemiya hodisasi. Ingliz tilida ham bu hodisa mavjud bo'lsada, ammo o'zbek tilidagidek muayyan guruhga ajratilmagan. Grammatik polisemiya – grammatik birliklardagi ko'p ma'nolilik hodisasi. Masalan, -ga qo'shimchasi birinchidan yo'nalganlik, ikkinchidan atalganlik ma'nolarini bildiradi: Ukamga tikildim. Ukamga oldim. Ingliz tilida ham bu hodisa mavjud bo'lib, u faqatgina qo'shimchalardagi ko'p

ma'nolilik bo'lib hisoblanadi. Masalan, -er suffiksi kasb egasi (teacher, painter), jihoz, asbob (boiler, eraser) larni anglatuvchi so'zlarga qo'shilib polisemantik affiksga aylangan.

O'zbek tilida polisemantik so'zlar leksik ma'nolarining boshqa turkum vazifasini bajara olish yoki bajara olmaslik xususiyatiga ko'ra ikkiga bo'linadi: - sodda polisemantik so'zlar; - murakkab polisemantik so'zlar; Shuningdek, polisemantik so'zlarning ma'nosi yuzaga chiqishi uchun kontekst muhim ahamiyatga ega. Chunki polisemantik so'zlar bir qancha leksik ma'nolarga ega bo'lib, kontekstda esa u faqat bir ma'nosi bilan qatnashadi. Ingliz tilida o'zbek tilidan farqli ravishda polisemantik so'zning ma'nosini aniqlashtiruvchi kontekstlar uchga bo'linadi: 1) Leksik kontekst; 2) Grammatik kontekst; 3) Ekstralingvistik kontekst; Bir frazeologik birlikka xos ma'noning taraqqiyoti natijasida frazeologik ma'noning miqdori o'zgaradi. Bir frazeologik ma'no asosida ikkinchi frazeologik ma'noning tug'ilishi ikki xil hodisaga – polisemiyaga yoki omonimiyaga olib keladi. Frazeologik polisemiya deganda frazeologik birlikning o'zi ikki va undan ortiq lug'aviy ma'no anglatishi tushuniladi.

Tahlil qiladigan bo'lsak, ingliz tilida ham xuddi shunday frazeologik birliklarning ma'nolari kontekstda namoyon bo'ladi. Masalan, gain ground frazeologik birligi uch lug'aviy ma'noni anglatadi: 1) "qurshab olmoq, yoki ega bo'lmoq", 2) "rivojlanmoq", 3) "yoyilmoq". Har uch ma'no leksik kontekstda namoyon bo'ladi: birinchisida siyosatni anglatuvchi leksema bilan, ikkinchisida shaxsiy munosabatlarni anglatuvchi leksema bilan, uchinchisida esa hissiyotni anglatuvchi leksema bilan ishlatiladi. Shu bilan birga ingliz tilida kontekstning ahamiyatga ega ekanligi frazeologik birlik bilan erkin bog'lanma orasida namoyon bo'ladi. Masalan, to let the cat out of the bag frazeologik birligi sirni oshkor qilmoq lug'aviy ma'noga ega, ammo bu frazeologik birlik erkin bog'lanma sifatida ham ishlatilishi mumkin. Bu esa frazeologik birlikdan tashqaridagi kontekstda o'z isbotini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Алехина А.И. Идиоматика современного английского языка. М., 1982.
- 2.Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л., 1963.
- 3.Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. - М., 1969.
- 4.Buranov D. A practical course in English lexicology. – Т., 1990.
- 5.Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц. М., 1983.
- 6.Виноградов В.В. Лексикологии и лексикография. М., 1977.
- 7.Гаврин С. Г. Вопросы лексики, фразеологии и синтаксиса. Перль, 1974.
- 8.Ginzburg R.S. A course in modern English lexicology. – М., 1979.